

Van mensen naar stenen... en terug?

AUTEUR Maarten Loopmans

FOTOGRAFIE Mohammad Assad-Qadomi

In Vlaanderen is de invloed van de bebouwde ruimte op sociale processen jarenlang genegeerd. Stedenbouwkundigen pleitten voor artistieke vrijheid en sociale wetenschappers haalden er verwaand hun neus voor op: 'ruimtelijk determinisme' was een nuttig scheldwoord. Nu het Vlaamse stedelijk beleid zich echter steeds nadrukkelijker met stenen bezighoudt, lijken fysieke ruimte en sociale processen echter tot elkaar veroordeeld.

Het Vlaamse, en bij uitbreiding Belgische, stedelijk beleid is altijd al een beetje een vreemde eend in de West-Europese bijt geweest. Terwijl men in de omringende landen bij stedelijk beleid een integrale aanpak van fysiek, economisch en sociaal voorstond, ging het er in Vlaanderen gemoedelijker aan toe. Stedelijk beleid was in de eerste plaats territoriaal welzijnsbeleid. In de steden wonen immers de meeste kansarmen, dus moest je daar in de zorg een tandje bijsteken. Na de beleidswissel in 1999, die een paarse regering aan de macht bracht, veranderde het plaatje drastisch. Van territoriaal sociaal beleid verschoof Vlaanderen naar een beleid dat erop gericht was de middenklasse naar de stad terug te lokken. Dit weerspiegelde zich in een vermindering van de 'zorgbudgetten' en meer geld voor cultuur en verenigingsleven. Het meest opvallend was de hernieuwde aandacht voor stenen: er wordt weer lustig gebouwd, van woningen en prestigieuze cultuurtempels tot aantrekkelijke nieuwe pleinen. Daarvoor werd er naast het 'integrale' stedenfonds een stadsvernieuwingsfonds in het leven geroepen waarmee fysieke stadsvernieuwingsprojecten worden ondersteund.

Dat stenen weer nadrukkelijk aandacht krijgen, wil niet zeggen dat Vlaamse steden geen aandacht meer hebben voor maatschappelijke kwesties. Integendeel. In toenemende mate wordt van de fysieke stadsvernieuwingsprojecten geëist dat ze ook sociaal en economisch een hefboomfunctie vervullen. De ontwerper wordt daarmee belast met een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid. Als bouwen met het geld gaat lopen, dan moet er direct ook maar een aantal maatschappelijke doelstellingen worden gehaald. Die zijn allang niet meer beperkt

tot het simpelweg aantrekken van tweeverdieners. Die opdracht was nog eenvoudig: bouw wat mooie grote huizen met een tuin en als het even kan aan het water, doe er een paar leuke pleintjes bij, liefst met cafeetjes en trendy restaurants, en tot slot nog een prachtig nieuw museum- of concertgebouw van de een of andere gerenommeerde architect waarmee je kan schitteren in glossy magazines en klaar is Kees. Een beetje ontwerper kan dat aan. Het wordt heel wat moeilijker als je plots te horen krijgt dat je ook sociale problemen moet oplossen: hoe zorg je voor een beter leven voor raamprostituees? Hoe garandeer je door ruimtelijke ingrepen een gelijke toegang tot grondrechten voor iedereen? En dan hebben we het echt niet alleen over sociale woningbouw. Hoe ga je om met de steeds toenemende etnische diversiteit? Intussen kreeg de sociale sector een deuk in haar eigendunk te verwerken. Als teken van ongeloof in hun kunnen, zagen sociaal beleidsmakers hun budgetten in het stedelijk beleid fors terugschroefd. Na tien jaar alleenheerschappij moeten ze nu concurrentie dulden. Ook sociale wetenschappers gaat het niet meer zo voor de wind. Wie heeft hen nog nodig als het geloof in autonoom sociaal beleid is verdwenen? Plots worden wereldverbeteraars op geitenwollen sokken overklast door rolkraagdragende culturo's met dure brilmonturen. Je zou voor minder aan jezelf en de wereld gaan twifelen. Zouden die brilmonturen aan samenlevingsopbouw kunnen doen? Zijn ze daarvoor niet te rechts en neoliberal? Of hebben we te veel alleen aan de mensen gedacht en moeten we ons misschien eens met de stenen gaan bemoeien?

Plots werden wereldverbeteraars op geitenwollen sokken overklast door rolkraagdragende culturo's met dure brilmonturen.

Stilaan ontstaat er in Vlaanderen een toenadering tussen de sociale sector en ruimtelijke ontwerpers. Ze lijken immers tot elkaar

veroordeeld. Het water dat hen scheidt blijft echter diep. Sociale planning kan hier bruggen bouwen.

Maakbaarheid herbeschouwd

In buurlanden als het Verenigd Koninkrijk of Nederland klinkt sociale planning als een pleonasme. Daar heeft het opnemen van sociale problematiek in stadsvernieuwingprojecten al een lange geschiedenis. Dat is ook niet verwonderlijk: projecten zijn er vaak grootschalig, en actoren als de woningbouwcorporaties of gemeenten zijn zowel verantwoordelijk voor het bouwen als voor het sociale beheer achteraf. Maatschappelijk relevante doelstellingen op sociaal en economisch gebied worden dan ook meestal in het programma van eisen verwoord om beheersproblemen achteraf te vermijden. De ontwerper in kwestie wordt op deze manier gedwongen om oplossingen voor maatschappelijke problemen aan te dragen door inbreng van eigen kennis en onderzoek en door inbreng van sociale partners.

In Vlaanderen is sociale planning echter nieuw. In de jaren zeventig en tachtig was er kortstondig de ambitie om in 'herwaarderingsgebieden' sociale en ruimtelijke veranderingen aan elkaar te koppelen, maar gebrek aan middelen en vooral het verlies van het maakbaarheidsidee maakten van dit initiatief een doodgeboren kind.

Dat maakbaarheidsidee was in de jaren zeventig heel ambitieus. Het betrof niets minder dan het geloof dat de samenleving bewust en fundamenteel kon worden veranderd door middel van overheidsingrijpen, waaronder ruimtelijke planning. Toen in de jaren tachtig de overheid in de economische crisis haar meerdere moest erkennen, liet men het hele maakbaarheidsidee echter vallen.

Voor de ruimtelijke planning en stedenbouw had dit ongunstige gevolgen. Ontwerpers, bevrijd van het knellende maakbaarheidsidee, konden hun creatieve lusten botvieren zonder hun maatschappelijke verantwoordelijkheid te hoeven erkennen. Velen verwerden tot schoothondjes van projectontwikkelaars en vastgoedmagnaten die vooral eisen stelden voor de korte termijn: wanneer het project is verkocht, trekken ze hun handen ervan af. De sociale externaliteiten die pas achteraf duidelijk werden, schoven ze vrolijk door naar de lokale overheid.

Sociale wetenschappers en sociaal beleidsmakers lieten op hun beurt de fysieke ruimte los als relevante categorie. Zelfs geografen als Werlen beschouwen nog slechts sociale handelingen als constitutief. Wie een dergelijke rol ook voor de fysieke ruimte wil reserveren, wordt als ruimtelijk determinist naar de achterbank verwezen. Zo werden de studie van de interactie tussen ruimte en sociale processen en pogingen om samen te werken met ruimtelijke planners tot een marginale praktijk. Ruimtelijke ontwerpers en sociale wetenschappers verloren hun gemeenschappelijke grond.

Tegenwoordig is het maakbaarheidsidee weer terug, zij het in gewijzigde vorm. Al in de jaren negentig schreef de Gentse professor Pieter Saey over maakbaarheid als "het bewust scheppen van voorwaarden om nieuwe dingen mogelijk te maken, nieuwe dingen die voorheen zelfs niet tot de verbeelding behoorden." Deze definitie vinden we vandaag de dag ook terug in het Vlaamse *Witboek Stedenbeleid*, waarin ruimtelijke stadsprojecten de ankerpunten zijn van het stadsdebat. Stadsprojecten verbeelden niet zomaar de stadsvisie van de

ontwerpers: ze verkennen en ontdekken ook nieuwe mogelijkheden en zwingelen het maatschappelijk debat aan over de toekomst van onze samenleving.

De maakbaarheid in het Vlaamse stedenbeleid is ook bescheidener dan voorheen. Het gaat om kleinere ingrepen, ingrepen op het alledaagse. Hedendaagse stadsprojecten hebben niet de bedoeling om de wereld te veranderen of de maatschappij op haar kop te zetten, maar willen wel betekenisvol rommelen in de marge. Stadsprojecten zijn daarom niet ambitieus, maar gaan uit van een realistische ambitie. Juist dat realisme vraagt om een hernieuwde samenwerking tussen sociale wetenschappers, sociaal beleid en ruimtelijke ontwerpers, omdat een beter begrip van de interactie tussen ruimte en samenleving een realistisch beeld geeft van de (beperkte) mogelijkheden van een stadsproject om in te grijpen in de samenleving. En zo kan ook bewuster werk worden gemaakt van het scheppen van voorwaarden om nieuwe dingen mogelijk te maken.

Bruggen bouwen

Sociale planning kan zowel sociale werkers als ontwerpers helpen om met deze nieuwe verantwoordelijkheid om te gaan. Sociale planning grijpt terug naar de inzichten uit de jaren zeventig toen steeds meer stedenbouwkundigen en planners, in navolging van Jane Jacobs, aandacht kregen voor de sociale effecten van de gebouwde omgeving. Er ontstond een bijna symbiotische relatie tussen stedenbouwkundigen, omgevingspsychologen en gedragsgeografen waaruit voortschrijdend inzicht groeide over de impact van de fysieke ruimte op het sociale leven op verschillende schaalniveaus. Het wordt tijd dat we die draad eens oppikken.

Maar sociale planning vraagt meer dan alleen het debiteren van theoretische kennis over de relatie tussen fysiek en sociaal. De sociale planner combineert deze ideeën met een uitgebreide lokale terreinkennis. Net als in Nederland is het sociale werk de laatste twintig jaar steeds vaker gebiedsgericht ingezet. Sociale planners moeten van dit brede netwerk van terreinwerkers gebruikmaken om kwalitatieve informatie over sociale processen in de wijken te verzamelen. Gewapend met theoretische bagage en kennis van de lokale situatie kunnen sociale planners relevante uitspraken doen over de sociale mogelijkheden van de geplande projecten.

De Vlaamse stedenbouw heeft te lang te weinig aandacht gehad voor zijn impact op sociale processen. Dit gebrek aan aandacht is historisch te verklaren, maar de tijd is nu rijp voor verandering. Sinds enkele jaren wordt er weer een significante hoeveelheid publieke middelen aan stedenbouw besteed en neemt de roep om sociale return toe. Een hernieuwd geloof in maakbaarheid stimuleert her en der ad hoc experimenten met sociale planning, maar het is dringend nodig dat de relatie tussen fysieke ruimte en sociale praktijken een structurele kernpositie krijgt in de stedenbouwkundige praktijk en in het sociaalwetenschappelijk onderzoek.

Reactie? www.agora-magazine.nl

Het Brusselse Gaucheretplein in 360° panorama: mooi niemandsland.

Met dat spreken loopt het vaak mis. Sociale wetenschappers en ontwerpers bezigen nu eenmaal niet dezelfde taal. Sociale planning moet daarom een register zoeken waarin beiden kunnen communiceren. Sociale planning bouwt in dat opzicht voort op de methodologische verworvenheden van de landschapsecologie: een discipline waarin biologen met ruimtelijke planners 'on speaking terms' wisten te komen. Landschapsecologen zijn erin geslaagd om uiterst complexe ecologische processen te vertalen naar eenvoudige richtlijnen en procedures waarmee ruimtelijke planners kunnen werken. Ook sociale planning ent zich op het ruimtelijk planningsproces. Zoals de landschapsecoloog de sector natuur verdedigt, zo bewaakt de sociale planner de maatschappelijke doelen van een project en voor elke fase van het planproces wacht de sociale planner daarbij een andere taak. De sociale planner bouwt zo een brug tussen het ruimtelijke ontwerp en gericht sociale beheer.

Bij de opmaak van het programma of de eisenbundel voor een project is het de taak van de sociale planner om de noden en mogelijkheden van huidige en voorziene toekomstige bewoners- en gebruikersgroepen in kaart te brengen en die van de maatschappij in het algemeen. Dit kan door middel van bewoners- en gebruikersparticipatie, maar ook door de lokale expertise met betrekking tot sociaalruimtelijke processen van de sociale werkers aan te wenden.

In de loop van het ontwerpend onderzoek wordt de sociale planner ingeschakeld voor de gedetailleerde uitwerking van sociale scenario's die de gevolgen beschrijven van de verschillende ontwerpen voor de sociale doelstellingen op uiteenlopende schaalniveaus. Door een systematische vergelijking van deze scenario's kan een weloverwogen keuze worden gemaakt tussen de verschillende ontwerpen en ook vanuit sociaal oogpunt mogelijk worden gemaakt.

In de uitvoeringsfase, wanneer het stadsontwikkelingsproject wordt opgeleverd, richt de sociale planner zich minder tot de ontwerpers en wordt de bevolking het voornaamste doelpubliek. Door middel van goed gekozen activiteiten en sociale projecten kan de sociale planner de toekomstige gebruiks- en belevingsmogelijkheden van de nieuwe stedelijke ruimte onthullen.

In de gebruiks- en beheersfase evalueert de sociale planner tot slot het voltooide project. Zijn de sociale doelstellingen waargemaakt? Is er nog bijsturing nodig? Waar kan een extra sociale programmatie soelaas bieden? En vooral: wat hebben we geleerd voor volgende projecten?

De toekomst van de stad

Sociale planning is een methodiek die momenteel opgang maakt in Vlaanderen. Er was dan ook behoefte aan. Met de verschuiving van de budgetten naar stenen in het stedelijk beleid, zijn er te veel prachtige gebouwen en ruimtes ontworpen die maatschappelijk een miskleun bleken. Het Gaucheretplein in Brussel, mooi en disfunctioneel, ligt er

tussen de kantoortorens rond het Noordstation en de verarmde Noordwijk bij als een 'no man's land'. Het Antwerpse De Coninckplein, prachtig heraangelegd en geflankeerd door een adembenemende nieuwe stadsbibliotheek in een herbestemd industrieel pand, heeft tot op heden vooral veel wrevel en conflicten opgeroepen.

Maar de laatste jaren is er een kentering zichtbaar. In Antwerpen maakt de 'bakstenen' burgemeester Patrick Janssen van 'integrale aanpak' zijn handelsmerk. De vernieuwende aanpak van het Antwerpse Schipperskwartier, waar ruimtelijke en architecturale kwaliteit samengaan met meer sociale rechtvaardigheid voor prostituees en een grotere veiligheid en leefbaarheid voor buurtbewoners, is ervan het uithangbord. Het oprichten van een – nog kleine – cel voor sociale planning is de voorlopige climax. In Gent, ooit het 'Manchester van het continent', worden oude arbeiderswijken met prozaïsche namen als de Brugse Poort, Rabot en Ledeborg nieuw leven ingeblazen door coördinatie van sociale en ruimtelijke ingrepen. Deze experimenten gelden als voorbeelden van sociale planning waar men in Vlaanderen naar opkijkt. De toekomst van de stad lijkt aan de sociale planning.

Maarten Loopmans (maarten.loopmans@docent.ehb.be) is docent bij STeR*-Stedenbouw en Ruimtelijke planning, Erasmus Hogeschool Brussel. Hij was van 2000 tot 2005 redacteur en speelde een voortrekkersrol bij AGORA's uitbreiding naar Vlaanderen. Tegenwoordig is hij als adviseur aan de redactie verbonden.

Literatuurselectie

- Boudry, L. et al. (red.) (2003) De eeuw van de stad. Over stadsrepublieken en rastersteden. Witboek. Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap.
- Loopmans, M. (2007) From SIF to City Fund: a new direction for urban policy in Flanders, Belgium. *Journal of Housing and the Built Environment*, 22, 215-225.
- Loopmans, M., E. Leclercq & C. Newton (2008) Sociale planning: het ruimtelijk determinisme voorbij. *Ruimte en Planning* 28, 4.
- Saey, P. (1995a) Omtrent de maakbaarheid van de samenleving door ruimtelijke planning (deel 1). *Planologisch Nieuws* 15, 2, 159-167.
- Saey, P. (1995b) Omtrent de maakbaarheid van de samenleving door ruimtelijke planning (deel 2). *Planologisch Nieuws* 15, 4, 279-299.
- Saey, P. (2000) Het ongereguleerd eten van spaghetti is een rationele daad, of de liberaal in Lenin. *Ruimte en Planning* 20, 3, 341-352.
- Werlen, B. (1993) *Society, action and space. An alternative human geography.* Londen: Routledge.